

Stockholm
Varia Gröbör
1969

1968-1969

stadsteatern lilla scenen

FAMILJEN TÓT

István Örkény

"När jag föddes var jag så påfallande vacker att överläkaren på BB tog mig på armen och gick med mig från rum till rum för att visa upp mig. Jag hade ett småleende på läpparna som fick de andra mödrarna att sucka av avundsjuka.

Detta hände 1912 i Budapest, ett par år innan första världskrigets utbrott, och jag tror att det var den enda fullständiga framgång jag haft. Från den stunden kan mitt liv beskrivas som en ständig dekadens. Jag har inte bara förlorat min skönhet, tappat tänder och hår, utan jag har också blivit alltmer underlägsen min omgivning

Jag kunde varken genomdriva min vilja eller utnyttja min begåvning. Det hjälpte inte att jag visste att jag ville bli författare. Min far var apotekare och ville att jag skulle gå i hans fotspår. Men inte ens det räckte! Jag skulle bli något förmer än han själv, och efter det att jag utbildats till apotekare, skickade han mig till Tekniska Högskolan för att ta en civilingenjörsexamen i kemi. Så fick jag vänta ytterligare fyra och ett halvt år innan jag med själ och hjärta kunde ägna mig åt att skriva."

István Örkény — han uttalar sitt namn "Örkenj" — debuterade 1941 med en novellsamling i fyrtiotalets typiska stil. Kritikerna utnämnde honom till sin generations mest lovande författare.

Samma år inkallades han till fronttjänstgöring. I tre år var han krigsfånge i Sovjetunionen. Sina upplevelser från den tiden har han skildrat i en roman som fortfarande anses som en av de bästa ungerska krigsromanerna.

Under den stalinistiska perioden 1949-55 hade Örkény små möjligheter att utveckla sitt författarskap.

Det är först på 60-talet som han efter en lång period av experimenterande tycks hitta sin särpräglade stil. Nu skriver han "Familjen Tót" och sina s.k. "Enminutsnoveller", små anekdoter med situationer ur vardagslivet, fångade med så få ord att man skall kunna tillgodogöra sig dem på mindre än en minut.

"Familjen Tót" ("Tóték"), hans första teaterstycke, är ursprungligen en roman, som han dramatiserade på inrådan av en vän vid teatern. Pjäsen fick sin urpremiär på Thaliateatern i Budapest 1967. Sedan dess har den spelats på teatrar i Paris, Köpenhamn, Frankfurt, Berlin, Warszawa och Helsingfors. I Sverige har den spelats av Göteborgs Stadsteater.

Brev till en svensk publik

"Gudarna dömde Sisyfos till att oavbrutet vältra ett stenblock uppför ett berg . . . De tänkte då att det finns inget hemskare straff än det onyttiga och hopplösa arbetet." Albert Camus skriver detta i Myten om Sisyfos. Han ser i denne, det eviga straffets figur, den absurde hjälten, som ibland, just när stenblocket rullar nedåt, tittar efter det, blir mildare och även kan le.

Många gånger undrade jag om även en ungersk Sisyfos emellanåt känner det lugnet, det leendet. I mitt lands historia har alltid funnits sisyfosaktiga drag, men kanske aldrig så tydligt som under andra världskriget, vilket kostade oss massor av blod och lidande.

Vi utkämpade kriget på Hitlers sida. I början var bara enskilda militära enheter inkopplade långt borta på den sovjetiska fronten, där undertecknad var med. Medan det till synes var fred och lugn hemma.

Min pjäs utspelas i en idyllisk by och mitt i idyllen kommer en besökare från fronten, det är familjen Tóts sons befälhavare, en major som ger en aning om den skräckens regering som inte långt därefter blev miljontals människors öde.

Naturligtvis är det svårt att jämföra Lajos Tót med Sisyfos. Han var inte kung av Korint, han var bara brandsoldat i en liten bortglömd by och därför sårade han aldrig gudarna. Vad var då hans synd? Kanske han inte ens hade någon synd, kanske han bara levde under en period, i en absurd situation, när det endast finns två valmöjligheter för människorna, att bli rebell eller Sisyfos. Men hur kan han bli rebell, sonen av ett land, vars öde enbart lärt honom att böja sig? Han böjer sig, inte enbart för sin sons skull utan även därför att han i sitt blod har århundradens vana av underkastelse. Men även det mänskliga tålamodet har sina gränser och det kommer ett ögonblick när även en Lajos Tót säger: inte längre — och mördar majoren. Men även detta ögonblick är illa valt. Hans uppror är fåfängt, det löser ingenting, det är en absurd handling. Men det är inte hans fel. Även då är han oskyldig. Det finns lydiga nationer som lyckas föra sina revolutioner till seger, det är de goda rebellerna. Vi ungrare har inte heller här haft lyckan med oss. Vi tillhör de rebeller som gör revolution i fel tid.

Min tragikomedi har dessa speciella ungerska perspektiv, och om jag skulle skriva ett historiskt drama behövde jag inte berätta mera. Men det var ingalunda vad jag ville.

Jag har försökt skildra sammandrabbningen mellan två människor, vilkas öden är sammankedjade. Det är inte bara Tót som är rädd för majoren — som i hans ögon personifierar makten, som bestämmer över hans sons liv och död — utan majoren är också rädd, därför att han tagit med sig hem krigets alla fasor. Terrorns ursprung och även dess fortsättning kommer ur rädslan. Rädslan föder ny rädsla, den fortplantar sig genom delning, utvidgar sig som gas och smittar av sig som virus.

I början har alltså majoren, även om han är major, och Tót, även om han är en nolla, samma chanser. Människans anpassningsförmåga är nästan gränslös, sålunda är resignationen också en form av kamp. Tót går steg för steg bakåt men som en folksagans hjälte får han jämt nya krafter. Hans krafter mals ändå slutligen sönder och han ger upp när han som en sista räddning stänger in sig på den säkra toaletten.

Det är inte bra om den scenen får billig framgång. Tót når här sitt livs höjdpunkt. Han ger upp motståndet, accepterar majoren som i sin tur är villig att acceptera honom — två sorters rädsla sluter fred. De drickel öl, håller om varandra, och idyllen som vi mötte i början upprepas som absurd idyll.

Själva trädgårdstoaletten är bara en antydning, huvudsaken är de många blomorna, fågelsången och dialogens lyrik. Tót själv är bara för syns skull i underläge. Även om det var till ett hemskt pris överlevde han ändå dessa två veckor. Om en oväntad händelse inte inträffat skulle pjäsens happy-end kunna äga rum framför toaletten.

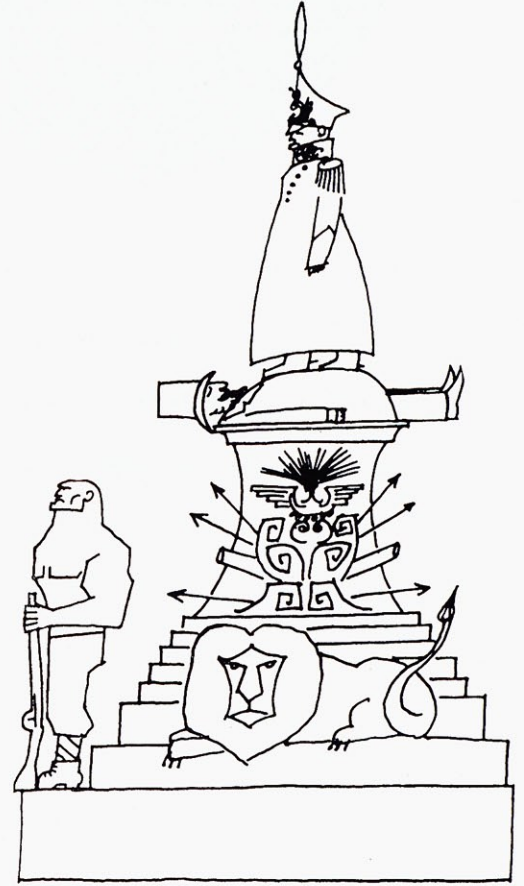
Inte långt efter Stalingrad började på Donfronten den 13 januari 1943 en rysk offensiv, känd i ungersk historia under namnet sammanbrottet vid Voronezj. Där börjar det stenblock rulla, som avslutade ungerska arméns sisyfosöde. Sextiotusen kamrater frös ihjäl i den isande vinden, i snön. Jag har redan sagt att jag inte velat skriva ett historiskt drama, men jag vill inte dämpa den ångest och rädsla som är aktuell också i dag.

Det var föga sannolikt att jag skulle överleva och kanske tänkte jag därför jämt på dessa sextiotusen när jag skrev. De flesta dog som de stod och satt med ansikten som frusna i marmor. Jag känner än deras isande blick i min rygg.

Önkel János

Avtransport till sovjetiska fångläger
efter Budapests fall.

*Stolt och fri från all förfäran
han för sin kamp mot timlig flärd;
hans levnad tillhör äran,
hans namn en eftervärld.*

(Ur en Fältsång)

*Tack, o Gud,
för sol som lyser!
Tack, o Gud,
för himmel blå!
Tack, o Gud,
för regn som vattnar
alla torra blommor små!
Tack för far och mor och syskon
för mitt hem så varmt och gott!*

(Topelius)

FAMILJEN TÓT

av István Örkény

Majoren	Toivo Pawlo
Herr Tót	Göthe Grefbo
Fru Tót	Marianne Stjernqvist
Agika, deras dotter	Gurie Nordwall
Brevbäraren	Ernst Günther
Fru Gizi	Yvonne Lombard
Latrintömmaren	Jan Bergquist
Kyrkoherden	Claes Thelander
En officer	Gustaf Elander

Premiär Stockholms Stadsteater 21.3 1969

EN PAUS

Översättning: Bertil Bodén

Scenografi och kostymer: Akke Nordwall

Ljus: Per Lindeberg

Regi: Ernst Günther

Scenteknisk konstruktion: Arne Leijström

Kostymer: Brita Jonell och Erik Sundin

Peruker och masker: Otto Ragneborn

Sceninspektör: Bo Wahlström

1:e dekorationsmålare: Sune Bergsten

Attributföreståndare: Bror Sundberg

Attributmakare: Urban Wahlstedt

Inspicient: Tage Berg

Ställverk: Sven Enqvist

Scenförman: Felix Linderström

Rekvisita: Pekka Lauttamäki

Sufflös: Irene Nordh

Regiassistent: Tina Hedström

Förlag: Arlecchino

Programredaktion: Jan Håkanson, Anders Carlberg

Översättningar från ungerskan: Péter Kádár

Design: Nisse Skoog

Foto: Ove Alström

Omslagsbild och teckningar s. 13: Erik P. Christensen

Tryck: Masterprint Fridmans Boktryckeri AB Stockholm 1969

*Mer än dig själv har kärt ditt hem,
din moders bön, din faders bud,
men fosterlandet mer än dem
och mer, långt mer än allt din Gud!*

(Topelius)

*O! yngling, om du hjärta har
att trampa fäders fjät:
flyg till ditt fosterlands försvar,
dö eller rädda det!*

*Så ljuvligt är ej källans sus
bredvid en blomsterstrand;
så härligt icke dagens ljus
som död för fosterland.*

(Lidner)

Samtal med István Örkény

Vad tycker du om dina egna verk?

Egentligen har jag inte skrivit något som jag är nöjd med. Det säger jag inte av inbilskhet eller blygsamhet. Hela mitt liv har jag satsat på att skriva. Att skriva betyder för mig samma sak som för en fältherre att leda ett erövrings-tåg. Jag vill erövra något, om än bara så mycket jord att mina fötter får plats.

Från vem, från vad?

Från ingenstans, från det oformulerade. Jag har en dunkel känsla att vad man inte lyckas uttala är som en okänd sjukdom. Om det blir formulerat, har det inte längre samma förstörande kraft, det kanske till och med kan hjälpa människorna. Men nu när jag jämför resultatet med möjligheterna är jag naturligtvis missnöjd.

Anser du dig vara en modern författare?

Det betyder inte mycket vad en författare anser om sig själv.

Du har skrivit en roman och senare omarbetat den till en pjäs, Familjen Tót. Det är möjligt att dess groteska ton är uppriktigt, men uppfattas den inte som grym i Ungern? Bara i den omtalade etappen av kriget dog ändå sextiotusen människor.

Bara ironin kan såra, inte det skratt, som en grotesk situation kan ge. Man kommer fram till en grad av lidande som bara indirekt kan beskrivas. Min generations största, ödesbestämmande upplevelse var kriget och jag känner att här har jag verkligen skrivit om det. Men jag ville inte bara skriva om kriget.

Blir du inte misstolkad?

Om! Jag tror att jag skriver tydligt och jag försöker uttrycka mig så enkelt som möjligt. Jag är arg på de författare som komplicerar skrivandets form. Världen är tillräckligt komplicerad och oförståelig ändå.

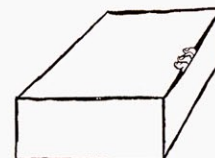
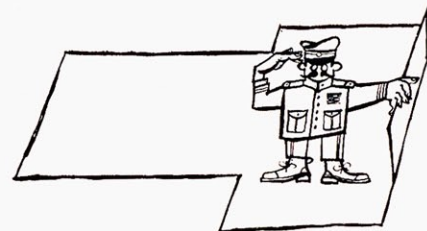
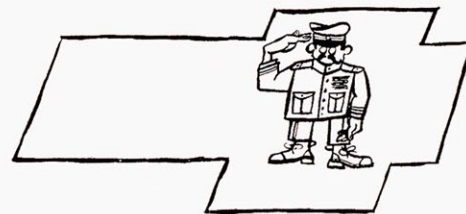
Skall du skriva nya pjäser efter din succé med Familjen Tót?

Inte än, kanske senare. Scenen är som morfin eller cigaretter, man kan inte avvänja sig.

Du betraktar dina verk och förhållandet till dina läsare rätt kallt?

Ja, jag är 57 år gammal. Om man vid 57 års ålder inte blivit tokig eller förälskad i sina skrifter, även sådant förekommer, så ser man mycket sakligt både på sina egna verk och på andras. Denna kylighet, saklighet, kalla det grymhet, anser jag som en mycket viktig egenskap. Den som blir rörd av sina egna rader är förlorad.

Péter Kádár

ENMINUTSNOVELLER

av István Örkény

István Örkény säger själv om sina kortnoveller: Jag har försökt skala av allt från litteraturen som kan skalas av och så vill jag kasta ut allt som är onödigt, som från ett luftskepp. Detta blev kvar. Dessa noveller skulle kunna fyllas ut, läggas till men inget kan dras ifrån. De är som matematiska ekvationer, å ena sidan ett minimum i utförandet, å andra sidan krävs maximum av fantasi från läsarens sida.

En bilist

Intendent József Preszlényi parkerade sin bil med registreringsnummer CO-75-14 vid hörnet av tidningskiosken.

— Kan jag få Budapests Nyheter?

— Tyvärr, den är slut.

— Det går bra med gårdagens.

— Den är också slut. Men jag har händelsevis fått in ett nummer av morgondagens tidning.

— Finns bioannonserna med?

— De är med varje dag.

— Då så, får jag morgondagens tidning.

Han satte sig i sin bil igen och slog upp bioannonserna. Efter litet sökande hittade han en tjeckisk film: "En blondins kärleksaffär", som han hört fått beröm. Den gick på biografen Blå Grottan vid Staciogatan. Föreställningen började halv sex.

Det passade bra. Han hade litet tid på sig och bläddrade vidare i morgondagens tidning.

Han fick syn på en notis: En bil med registreringsnummer CO-75-14 tillhörig intendent József Preszlényi överskred hastighetsförbudet på Staciogatan. Inte långt från biografen Blå Grottan körde bilen med hög hastighet in i en lastbil. Den oförsiktige intendenten ljöt en ögonblicklig död.

— Oj då, sa Preszlényi för sig själv.

Han tittade på klockan. Snart halv sex. Han stoppade tidningen i fickan och startade bilen. På Staciogatan överskred han hastighetsförbudet och inte långt från biografen Blå Grottan körde han in i en lastbil.

Han ljöt en ögonblicklig död med morgondagens tidning i sin ficka.

Perpetuum mobile

Auspitz berättade att hemma var han bagare på Veres Palnegatan. Han berättade att varje morgon åt han utan vidare upp ett ettkilos bröd. Då vägde han nittiotvå kilo.

— Hur mycket tror ni jag väger nu?

Det kunde vi inte säga. Faktum var att han gick inte ens ut för att uträtta sina behov. Det var ett dåligt tecken. Och ännu sämre, att han bara drack vatten. Jämt drack han vatten. Han var inte ens törstig, bara drack som ett avlopp. Det bådade heller inte gott att hans kläder blev fulla med löss. Lössen kan man bara hålla under kontroll om man dräper dom varje minut. Annars förökar dom sig och lägger sina ägg i klädsömmarna, huvudsakligen vid varmare kroppsdelar. Auspitz armhålor blev gråa av lössägg. Vi sa inte något till honom. Vid det laget hjälpte inga ord.

En natt vaknade jag vid att han låg och vred sig.

Jag frågade honom:

— Vad gör du, Auspitz?

Han sa:

— Jag äter.

Jag frågade:

— Vad äter du, Auspitz?

Han svarade:

— Jag äter löss. Och lössägg.

Jag tände en tändsticka men blåste ut den med detsamma. Vi var mycket nära fronten; man fick inte röka på nätterna. Jag såg bara att hans ansikte var lugnt, nästan rofyllt. Jag sa till honom:

— Prata inte dumheter, Auspitz!

— Skall jag vänta medan dom suger ut mitt blod? frågade han. Man måste hålla ut ett par veckor till. Om man äter upp lössen kommer man att överleva, därför att då går ingenting till spillo. Varje droppe blod som dom har sugit ut återgår till kroppen, och så blir man varken svagare eller starkare.

— Då har du uppfunnit perpetuum mobile! sa jag till honom.

Han visste inte vad det var. Jag sa att då behövs ingen energi. Det förstod han inte heller. Medan han åt lössägg förklarade jag för honom perpetuum mobiles princip. Så somnade vi. På morgonen försökte jag väcka Auspitz, men det gick inte.

Småannons

Den eviga nostalgin

"Tvårumslägenhet med toppmodernt kök på Joliot-Curie-platsen, femte våningen med utsikt över Örnberget, önskas bytas snabbt — betalar gärna mellanskillnad — mot en tvårumslägenhet med toppmodernt kök på Joliot-Curie-platsen, femte våningen med utsikt över Örnberget."

Att spara eller inte spara ...

... den frågan är lätt att besvara. Säg ja till **Han-
delsbankens Hemsparlån** så når Ni Ert sparmål
mycket snabbare än annars.

Redan efter 3 månaders sparande kan Ni nämligen
få låna hela 30 gånger Er genomsnittliga månads-
insättning! Och dessutom får Ni en rad förmåner
och rabatter på mycket som har anknytning till
hemmet.

Välkommen in så får Ni veta mer!

HANDELSBANKEN

— banken för hela folket